

Kodeks etyki zawodu nauczyciela: potrzeba, formalne umocowanie i skuteczność

Teacher's Code of Ethics: The Necessity, Formal Regulation and Effectiveness

Słowa kluczowe: kodeks etyki nauczyciela, potrzeba i skuteczność kodeksu etyki, profesjonalizm nauczyciela, edukacja nauczyciela.

Key words: teacher's code of ethics, the necessity and effectiveness of the teacher's code, teacher professionalism, teacher education.

Abstract: The paper critically discusses selected results of the nationwide research on the ethics of teachers in Poland. The paper presents the results regarding the need to adopt a generally binding teacher's code of ethics, its formal regulations and the potential effectiveness. Research shows that teachers' attitude to the idea of introducing a code of ethics has not yet been fully crystallized among the teachers in Poland. In continuing education of teachers, both legal education and ethics education should play an important role, contributing to the strengthening of teachers' professionalism.

Wprowadzenie. Tradycje kodeksów etycznych sięgają swymi korzeniami starożytności, o czym zaświadcza między innymi kodeks lekarski Hipokratesa – przysięga składana w starożytności przez lekarzy (V w. p.n.e.). Kodeksy etyczne odnoszące się do konkretnego zawodu opierają się na normach moralnych ogólnie obowiązujących w danej kulturze i w społeczeństwie, ze szczególnym uwzględnieniem norm wynikających ze specyfiki zawodu, jego tradycji, miejsca w hierarchii społecznej, a także przysługujących uprawnień i przywilejów osobom ten zawód wykonujących.

W Polsce widoczny jest obecnie wzrost zainteresowania w środowiskach pedagogicznych problematyką kodeksu, który regulowałby praktykę nauczycieli i dyrektorów szkół. W toczących się dyskusjach na konferencjach, jak i na łamach prasy branżowej oraz na różnych forach internetowych pojawia się pytanie o zasadność takiego kodeksu. Podejmowane w naszym kraju próby tworzenia kodeksu etyki zawodu nauczyciela¹,

¹ *Kodeks Etyki Nauczycielskiej*, Polskie Towarzystwo Nauczycieli, Warszawa 1995.

czy kadry kierowniczej oświaty² pokazują, że kodeksy tego rodzaju mają charakter deontologiczny i eksponują działania zgodne z obowiązkiem, powinnością czy powołaniem, tudzież z poczuciem etosu – z poczuciem całokształtu „norm społeczno-moralnych akceptowanych przez ogół nauczycieli, określających ich świat wartości, styl życia oraz charakter ich pracy zawodowej”³. Nawiązują one do tego, co postrzegane jest jako niezbędne z perspektywy czynników decydujących o moralnym postępowaniu, w toku którego są pielęgnowane i realizowane wartości uznawane za szczególnie cenne. Wśród tych wartości kładzie się nacisk między innymi na takie jak: wiedza, prawda, uczciwość, rzetelność, zaufanie, życzliwość, współpraca i nade wszystko odpowiedzialność.

W niniejszym artykule prezentuję wybrane wyniki ogólnopolskich badań poświęconych problematyce etyki i kodeksu etyki zawodu nauczyciela. Badania były realizowane w ramach projektu naukowego „Etyka w systemie edukacji w Polsce i w wybranych krajach świata zachodniego (Niemcy, Wielka Brytania, Hiszpania, Portugalia, Francja, USA, Norwegia, Finlandia)”, finansowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w latach 2013–2017.

W badaniach, obok innych kwestii⁴, zwrócono uwagę zarówno na potrzebę i znaczenie przyjęcia kodeksu etyki zawodowej wśród nauczycieli, jak i na jego skuteczność, funkcje, korzyści i ograniczenia oraz na standardy i zasady etyczne, do których powinien się odwoływać. Pytania badawcze zostały sformułowane następująco:

1. Czy, zdaniem nauczycieli, należy wprowadzić w życie powszechnie obowiązujący kodeks etyki nauczyciela?
2. Co sądzą nauczyciele na temat formalnego (prawnego) umocowania kodeksu etyki nauczyciela?
3. Co sądzą nauczyciele na temat potencjalnej skuteczności kodeksu etyki nauczyciela w zakresie regulowania postaw i zachowań etycznych nauczycieli?
4. Od czego nauczyciele uzależniają tę skuteczność?
5. Jakie korzyści i ograniczenia postrzegają nauczyciele w związku z możliwością wprowadzenia powszechnie obowiązującego kodeksu etyki nauczyciela?
6. Jak nauczyciele postrzegają funkcje, które powinien pełnić kodeks etyki nauczyciela?
7. Co sądzą nauczyciele o znaczeniu kodeksu etyki nauczyciela dla zawodu nauczyciela i pełnionej przez niego roli społeczno-zawodowej?

² *Kodeks Etyczny Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Kadry Kierowniczej Oświaty* <http://oskko.edu.pl/stroiny/stroina4.html>. [dostęp 10.10.2017].

³ Cz. Banach, *Etos i kultura pedagogiczna nauczyciela i szkoły*, (w:) *Etos edukacji w XXI wieku*, red. I. Wojnar, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Elipsa, Warszawa 2000, s. 219.

⁴ Badania dotyczyły szerokiego spektrum zagadnień. W badaniach zwrócono uwagę między innymi na miejsce etyki jako przedmiotu nauczania w Polsce oraz na etyczny wymiar wykonywania zawodu nauczyciela. Wyniki badań dotyczących etyki jako przedmiotu nauczania w Polsce zostały opublikowane między innymi w monografii: J. Madalińska-Michalak, A. Jeżowski, S. Więśław, *Etyka w systemie edukacji w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017. Wyniki odnoszące się do etyki zawodu nauczyciela znajdują się w monografii: J. Madalińska-Michalak, A.M. Kaniowski, *Etyka zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018, w druku.

8. Jakie, w opinii nauczycieli, ogólne standardy i zasady pełnienia roli nauczyciela powinny być wskazane w kodeksie etyki zawodu nauczyciela?
9. Na jakie zasady szczegółowe dotyczące relacji nauczyciela z uczniem, z innymi nauczycielami, z dyrektorem szkoły, z rodzinami uczniów powinien wskazywać kodeks etyki nauczyciela?
10. Na jakie zasady powinien wskazywać kodeks etyki nauczyciela, jeśli chodzi o stosunek nauczyciela do jego praw i obowiązków?

Ze względu na ograniczone ramy niniejszego artykułu zasadnicza uwaga zostanie poświęcona odpowiedzi na pierwsze trzy spośród dziesięciu wskazanych powyżej pytań badawczych. Odpowiedź na te pytania jest poprzedzona wprowadzeniem do problematyki związanej z pracami i dyskusjami nad kodeksem etyki nauczyciela w Polsce.

Prace i dyskusje nad kodeksem etyki nauczyciela. Na potrzeby prowadzonych tutaj rozważań warto przyjąć, że kodeks etyki zawodu nauczyciela niejako z założenia odnosi się do moralności zawodowej nauczyciela, a wraz z tym do określonych sposobów postępowania lub czynów i podciąga je pod taką lub inną kategorię deontologiczną. Kodeks tego rodzaju orzeka o specyfice zawodu nauczyciela w postaci uporządkowanego zestawu obowiązujących norm – zakazów, nakazów i zaleceń oraz ma skłaniać nauczycieli do wzorcowego wypełniania obowiązków zawodowych i przyczyniać się do zapewnienia im prestiżu w społeczeństwie.

W Polsce, głównie dzięki wysiłkom profesora Mikołaja Kozakiewicza podjętym już w 1966 roku bezpośrednio po konferencji UNESCO na temat edukacji i jej rozwoju, w tym na temat statusu nauczycieli, wszczęto dyskusję nad kodyfikacją etyki zawodu nauczyciela. Z początkiem lat siedemdziesiątych XX wieku zaczęły pojawiać się doniesienia z badań poświęcone problematyce etycznej zawodu nauczycielskiego. Jednym z pierwszych przykładów w tym zakresie była książka pod redakcją Adama Sarapaty pt. *Etyka zawodowa*⁵. Znalazły się w niej teksty Helidora Muszyńskiego pt. *U podstaw etyki zawodowej nauczyciela* oraz Mikołaja Kozakiewicza – *Z problemów etyki zawodowej nauczyciela*, w których obok innych zagadnień został także poruszony problem kodyfikacji norm moralnych nauczyciela. Prace nad kodeksem etyki nauczyciela miały zmierzać do tego, aby był on ważnym i niezbędnym dokumentem regulującym pracę nauczyciela.

W roku 1974 Zofia Chomczyk podjęła zamysł utworzenia w Polsce izb nauczycielskich, które byłyby zaczątkiem budowania nowej jakości opartej na etosie zawodowym stanu nauczycielskiego – nie do końca efektywnie. Nauczyciele, w przeciwieństwie do lekarzy, pielęgniarek czy prawników nie wybili się na swego rodzaju niezależność od organów państwa, od działań biurokratyczno-urzędniczych, na praktycznie realizowaną jurysdykcję środowiskową. Sama idea samorządu zawodowego (ang. *professional self government*), materializowana przecież w postaci

⁵ Zob. A. Sarapata, *Etyka zawodowa*, KiW, Warszawa 1971.

izb nauczycielskich – pozostaje wciąż w naszym kraju niedoścignionym, przynajmniej w niektórych kręgach, mitem.

Należy podkreślić za Zofią Chomczyk⁶, iż szeroko zakrojone prace nad kodeksem etyki zawodu nauczyciela były prowadzone w Krajowym Zespole ds. Izby Nauczycielskich początkowo przy NSZZ „Solidarność”, a od 24 lutego 1994 r. w ramach zarejestrowanego już Polskiego Towarzystwa Nauczycieli. Efektem było przyjęcie w maju 1995 r. tekstu kodeksu, który miał obowiązywać wszystkich członków Stowarzyszenia⁷.

Dyskusja nad kodeksem etycznym nauczycieli nabrała szczególnego ożywienia w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku. Zarząd Główny Nauczycielstwa Polskiego zorganizował w kwietniu 1986 roku konferencję na temat *Etyka zawodu nauczycielskiego*. Natomiast Mikołaj Kozakiewicz opracował Projekt Kodeksu Etycznego Nauczyciela PRL, w którym przedstawił obowiązki moralne nauczyciela wobec wychowanków i uczniów, obowiązki moralne nauczyciela względem społeczeństwa i obowiązki moralne nauczyciela względem swojej grupy zawodowej. Z przygotowanego projektu było widać, że nauczyciel PRL miał być niejako bezgranicznie oddany ideałom socjalizmu. Projekt ten nie wszedł w życie.

W 1995 roku Polskie Towarzystwo Nauczycieli opracowało Kodeks Etyki Nauczycielskiej, który jak dotychczas jednak nie został upowszechniony wśród nauczycieli. Sam kodeks składa się z preambuły, przyrzeczenia nauczycielskiego oraz z dwóch działów: a) *Zasady ogólne etyki nauczycielskiej* i b) *Zasady szczegółowe etyki nauczycielskiej*. Drugi z wyróżnionych działów uszczegółowiony jest w rozdziałach: *Nauczyciel wobec ucznia*, *Nauczyciel wobec pracowników oświaty*, *Nauczyciel wobec swoich praw i obowiązków*, *Nauczyciel wobec nauki* oraz *Nauczyciel a społeczeństwo*, co w dość skrótowym wymiarze pokazuje spory zakres i szczegółowość rozwiązań zawartych w 66 zasadach.

Dokument stał się podstawą dyskusji wśród nauczycieli, ale także w środowisku naukowym. Spotkał się jednocześnie z ostrą krytyką ze strony różnych podmiotów. I tak, nauczycielskie związki zawodowe nie zaakceptowały kodeksu, gdyż poczuły się zagrożone w swojej monopolistycznej pozycji „reprezentantów interesów nauczycieli”, zaś administracja państwowa i samorządowa, z powodu sporej wówczas aktywności strajkowej izb środowiska medycznego, obawiała się powstania kolejnego podmiotu, który wystąpi z roszczeniami wobec konstytucyjnych organów państwa. Kodeks pozostał więc li tylko na papierze (choć dziś funkcjonuje także w wersji elektronicznej) i bywa od czasu do czasu punktem odniesienia czy to w publikacjach naukowych, czy w podejmowanych tu i ówdzie próbach wzniecenia na nowo dyskusji o etyce zawodu, także nauczyciela.

O ile zarówno cały kodeks, jak i poszczególne ujęte w nim zasady to interesujące opracowanie, tym bardziej że w jego tworzeniu uczestniczyło wielu praktyków, także

⁶ Z. Chomczyk, *Kodeks etyki nauczycielskiej*, (w:) *Encyklopedia XXI wieku*, t. II, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 631.

⁷ *Kodeks Etyki Nauczycielskiej*, Polskie Towarzystwo Nauczycieli, Warszawa 1995, s. 3.

ze środowiska osób duchownych, a swoją recenzją lub radą wspierali ich luminarze polskiej pedagogiki, prawa lub polityki⁸, o tyle całe założenie oparte zostało na dość – należy to wyraźnie zaznaczyć – prostodusznej przesłance, że wszyscy nauczyciele – prawie 700 tys. osób⁹ – ochoczo i bez protestów podda się jego jurysdykcji i pozostaną mu wierni przez całe życie zawodowe¹⁰.

Dość znaczącą próbę wznowienia dyskusji o etyce zawodu nauczyciela, tym razem ze strony związku zawodowego – Związku Nauczycielstwa Polskiego – są działania zogniskowane na zbudowaniu klimatu do poważnego zastanowienia się nad wartościami uznawanymi za *sine qua non* w tym zawodzie. Dorota Obidniak i Tomasz Sobierajski, redaktorzy tomu *Etyka dla nauczycieli*, proponują odejść od pojęcia „kodeks”, zastępując go deklaracją etyki nauczyciela. Autorzy nawiązują w ten sposób do różnych znaczących dla społeczności międzynarodowej dokumentów¹¹. Redaktorzy zamieścili w swoim tomie dokument zatytułowany: *Deklaracja etyki nauczyciela. Projekt*¹², co w kontekście wcześniej omówionego materiału dość znacząco różnicuje tę propozycję od poprzedniej. Ze względów językowych taka przebudowa niewiele zmienia, gdyż w jednym i drugim przypadku jest to zaledwie przerzucanie się niezupełnie poprawnie użytymi terminami, a przecież niezależnie od warstwy językowej oba dokumenty mają charakter jedynie postulatywny. W wymiarze racjonalnym niewiele więc wnoszą, ale w warstwie emocjonalnej mogą mieć istotne znaczenie dla środowiska. Niemniej warto odnotować te i inne nieomówione tu próby jako imperatyw wyjścia poza ograniczenia zewnętrzne wobec postaw i działań nauczycieli do próby uformowania nauczyciela etycznego¹³.

W projekcie *Deklaracji etyki nauczyciela* możemy znaleźć szereg uregulowań, wskazań, jak należy postępować, będąc nauczycielem. I tak, pojawiają się tam normy ogólne dotyczące zawodu nauczyciela oraz normy odnoszące się do godności zawodowej, solidarności i prestiżu zawodu, relacji z władzami, relacji z rodzicami oraz relacji z uczniami i uczennicami. W sumie wyodrębniono 26 norm, które ujmowane razem mają służyć namysłowi i refleksji nauczyciela nad sobą i wykonywaną przez

⁸ *Kodeks Etyki Nauczycielskiej ...* op. cit., s. 21.

⁹ Według danych SIO z 30 września 2017 roku w szkołach i placówkach systemu edukacji w Polsce w pełnym i niepełnym wymiarze zatrudnionych było 694 967 nauczycieli. Nauczyciele stanowią zatem około 1,8% całej populacji Polaków, a 2,7% ludności zawodowo czynnej. Można więc przyjąć, że prawie trzech na 100 pracujących to nauczyciele zatrudnieni w oficjalnym systemie edukacji. Najwięcej nauczycieli zatrudnionych było w woj. mazowieckim – 107,5 tys., a najmniej na Opolszczyźnie – 16,7 tys., czyli 6 razy mniej. Ale te dysproporcje wynikają z liczebności mieszkańców w województwach.

¹⁰ Jak w praktyce wyglądają te kwestie, dowodzą działania rzeczników dyscyplinarnych, komisji dyscyplinarnych i sądów, o czym jest mowa w książce J. Madalińskiej-Michalak, A.M. Kaniowskiego, *Etyka zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018, w druku.

¹¹ Zob.: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 10 grudnia 1948 r. w Paryżu.

¹² *Deklaracja etyki nauczyciela. Projekt*, (w:) *Etyka dla nauczycieli*. Seria: *Czytanki dla nauczycieli*, red. D. Obidniak, T. Sobierajski, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa 2015.

¹³ Zob. J. Madalińska-Michalak, A.J. Jeżowski, S. Więśław, *Etyka w systemie edukacji w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 184.

niego pracą. Warto zauważyć, że gdyby te zapisy były częścią projektu aktu prawnego należałoby zapytać o słowniczek wyjaśniający choćby takie terminy użyte w normach, jak „rzetelny”, „solidarność zawodowa”, „wiedza”, „postęp”, „prawda naukowa” czy „prawdomówność”. Życie społeczne, także polityczne, niesie coraz to nowe doświadczenie, że nie wszyscy, nie zawsze i nie w każdym miejscu tak samo rozumiemy przywołane terminy. Wymagają one więc zdefiniowania, dookreślenia, sprecyzowania, w przeciwnym razie trzeba będzie powołać sądy lub komisje rozjemcze lub arbitrażowe do rozstrzygania jednostkowych wątpliwości zwłaszcza w sytuacji, gdyby kodeks lub deklaracja etyki nauczyciela stała się dokumentem prawnym.

Metoda badań oraz dobór próby i charakterystyka osób badanych. Relacjonowane badania mają charakter badań diagnostycznych, z położeniem nacisku na badania sondażowe¹⁴. Jako technikę badawczą zastosowano ankietę on-line. Jednym z organizacyjnych priorytetów dotyczących realizacji badań z wykorzystaniem ankiety on-line było niezakłócanie rytmu funkcjonowania szkoły, pracy nauczycieli i niezabieranie nauczycielom więcej czasu, niż było to konieczne. W związku z tym w trakcie konstrukcji ankiety starano się, aby ankieta nie była zbyt obszerna. Narzędziem badawczym był zaprojektowany specjalnie na potrzeby badań autorski kwestionariusz ankiety „Kodeks etyki zawodu nauczyciela”, który został poddany standaryzacji. W kwestionariuszu zastosowano 7-punktową wersję skali Likerta w celu zwiększenia dokładności pomiaru. W kwestionariuszu znalazły się także pytania skonstruowane w formie otwartej – respondenci byli proszeni o sformułowanie własnej odpowiedzi, mieli oni zatem możliwość podzielenia się swoimi przemyśleniami, doświadczeniami na podejmowane w badaniu tematy w swobodnej wypowiedzi.

Prezentowane badania miały charakter ogólnopolski i zostały przeprowadzone w lutym 2016 r. Badaniem objęto nauczycieli ze wszystkich typów szkół. Listy z zaproszeniem do udziału w badaniach wysłano na adresy e-mailowe szkół podstawowych, gimnazjów, szkół ponadgimnazjalnych (zarówno samodzielnych, jak i funkcjonujących w zespołach). W badaniu wykorzystano bazę wszystkich adresów e-mailowych opublikowanych przez MEN w Rejestrze Szkół i Placówek Oświatowych. W sumie wysłano listy do 25 131 szkół w Polsce. Listy te były wysłane od 6 do 8 lutego 2016 r. Badanie miało charakter dobrowolny, bez wynagrodzenia. W badaniach zadbano o ich aspekt etyczny – wszystkie uzyskane dane są traktowane jako poufne i badanym zapewniono anonimowość.

Badania zostały zarekomendowane przez ministra edukacji narodowej pismem kierowanym do kuratorów oświaty w Polsce 16 października 2015 roku. Minister zwrócił się do kuratorów z prośbą o przekazanie informacji o realizowanym projekcie dyrektorom szkół oraz zachęcał szkoły do współpracy z osobami realizującymi projekt. Rekomendacja, jak wskazały odpowiedzi respondentów na pytanie o ich motywacje

¹⁴ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadomski, J. Haman, A. Jasiewicz-Betkiewicz, A. Kloskowska-Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga, PWN, Warszawa 2004, s. 267–307.

w zakresie udziału w badaniach, okazała się wraz z podejmowaną w badaniach problematyką i czasem potrzebnym na wypełnienie kwestionariusza, jednym z istotnych czynników motywujących nauczycieli do udziału w badaniach. W sumie odsetek zwrotów ankiet był zaskakująco wysoki – otóż w badaniach wzięło udział ponad 40% osób, do których skierowano ankiety.

W odpowiedzi na skierowane do nauczycieli zaproszenie do udziału w badaniach uzyskano w sumie 2780 kwestionariuszy ankiet, które poddano kontroli pod względem kompletności. Do dalszych analiz pozostawiono 2538 ankiet. Dane uzyskane na podstawie zakwalifikowanych do badań wypełnionych kwestionariuszy zostały poddane ilościowej analizie statystycznej i jakościowej interpretacji.

Uzyskane dane pokazują, że w badanej grupie było 2172 kobiet (85,6%) i 366 (14,4%) mężczyzn. W badaniu dominowali nauczyciele w przedziale wieku 41–50 lat (38,9%) oraz 31–40 lat (28,8%). Najmłodsza grupa badanych – w wieku 20–30 lat stanowiła 5,9% ogółu badanych, zaś najstarsza grupa – badani w wieku 61 i więcej lat stanowili 3,5% ogółu badanych. Badani nauczyciele dowodzą swoim wykształceniem, że polscy nauczyciele, przynajmniej w wymiarze formalnym, są bardzo dobrze przygotowani do pracy zawodowej. W grupie badanej aż 96,5% nauczycieli posiadało wykształcenie wyższe magisterskie i 2,04% legitymowało się doktoratem. Tylko 1,46% posiadało wykształcenie na poziomie licencjata.

Jeśli pod uwagę weźmiemy staż pracy pedagogicznej badanych, to w badaniach w zdecydowanej większości wzięli udział nauczyciele ze stażem 19–30 lat (42,0%) i 7–18 lat (34,5%). Udział nauczycieli ze stażem pracy do 6 lat w ogólnej grupie badanych wynosił 8,5% (w tym 3,4 % nauczycieli na starcie – do 3 lat pracy w zawodzie nauczyciela). Warto też odnotować, że w badaniu wzięli udział nauczyciele, których staż pracy kształtował się od 31–40 lat (14,7%) i powyżej 41 lat (0,3%). W tej grupie badanych byli nauczyciele, którzy w myśl nieobowiązujących rozwiązań prawnych kilkanaście lat temu mogli już być lub wręcz byłiby nauczycielskimi emerytami.

W badaniu dominowała grupa nauczycieli dyplomowanych (71,1%) oraz nauczycieli mianowanych (18,2%). W badaniu wzięło udział także 8,2% nauczycieli kontraktowych i 1,93% nauczycieli stażystów. Tylko 0,5% procent z badanej grupy nauczycieli nie miało stopnia awansu, co bez wątpienia bywa sytuacją odosobnioną – nauczyciel spełniający warunki zatrudniania w momencie podjęcia pracy po raz pierwszy w szkole staje się stażystą. A to oznacza, że 11 osób nie spełniało tego warunku.

Na podstawie uzyskanych danych można także stwierdzić, że w badaniu w sumie wzięli udział nauczyciele z 1187 szkół podstawowych, z 542 gimnazjów, z 670 szkół ponadgimnazjalnych oraz ze 130 pozostałych typów szkół (np. policealnych). Zdecydowana większość badanych nauczycieli etyki pracowała w szkołach publicznych. Nauczyciele ze szkół niepublicznych stanowili tylko 4% ogółu uczestniczących w badaniu. Dane pokazują, że największą grupę wśród badanych stanowili humaniści (943 osoby – 37,1%), dalej nauczyciele przedmiotów przyrodniczych (643) i edukacji wczesnoszkolnej (16,5%). W badanej grupie dominowali nauczyciele przedmiotów ogólnokształcących (85,9%). W badanej grupie tylko 6,6% stanowili nauczyciele uczący

przedmiotów zawodowych oraz 7,5% nauczyciele nietablicowi (pedagog szkolny, psycholog, bibliotekarz i in.).

Wyniki badań. Potrzeba wprowadzenia w życie kodeksu etyki zawodu nauczyciela. Badania pokazały, że nauczyciele raczej w umiarkowanym stopniu odczuwają potrzebę posiadania takiego dokumentu, jakim jest powszechnie obowiązujący kodeks etyki zawodu nauczyciela: 60,1% ogółu badanych wypowiedziało się za kodeksem i jednocześnie 53,7% badanych stwierdziło, że kodeks jest potrzebny, gdyż nie jest tak, że wszelkie sprawy dotyczące etyki zawodu nauczyciela regulują przepisy ustawy Karta Nauczyciela¹⁵.

Badani udzielali często zróżnicowanych odpowiedzi uwarunkowanych wielkością miejscowości, w której funkcjonowali, wiekiem samych badanych, ich płcią i wykształceniem, czy faktem, że pracują w szkole publicznej lub nie. I tak, na przykład największymi zwolennikami kodeksu okazali się nauczyciele w wieku od 40 do 59 lat, nieco za nimi pozostawali ci w przedziale 30–39 lat. Natomiast nauczyciele do 30 roku życia i po 60. roku życia mieli z reguły dość krytyczne podejście do samego zamysłu.

Formalne (prawne) umocowanie kodeksu etyki nauczyciela. Mimo iż nauczyciele w umiarkowanej większości uważają (60,1% ogółu badanych), jak wspomniano powyżej, że potrzebny jest powszechnie obowiązujący kodeks etyki nauczyciela, to trudno rozstrzygnąć, czego tak naprawdę oczekują nauczyciele, jeśli chodzi o formalne (prawne) umocowanie kodeksu etyki nauczyciela. Bo gdy zapytano ich wprost o niektóre kwestie, to odpowiedzi padały różne. I tak, ze stwierdzeniem:

- *Kodeks etyki nauczyciela powinien być uchwalony przez sejm* – zgodziło się tylko 31,1% nauczycieli i jest to najniższy wynik w tym badaniu, sugerujący, że nauczyciele niechętni są jakimkolwiek „odgórnym” ingerencjom w tym obszarze;
- *Kodeks etyki nauczyciela powinien być uchwalony przez nauczycielskie związki zawodowe* – z tym stwierdzeniem zgodziło się 48,0% nauczycieli, co koresponduje z poprzednią wypowiedzią, a zaufanie do związków zawodowych poniżej 50% też sygnalizuje zachodzące w tym środowisku przemiany;
- *Kodeks etyki nauczyciela powinien być uchwalony przez nauczycieli w powszechnym ogólnopolskim referendum* – zyskał akceptację wśród 56,9% ankietowanych, ale i ten wynik jest sygnałem o wewnętrznych problemach środowiska, które

¹⁵ Wynik ten jednak zdecydowanie odbiega od wyniku, jaki uzyskał w swoich badaniach w roku 1995 Stefan Pikus. Autor skierował do grupy 200 nauczycieli pracujących w szkołach na terenie ówczesnego województwa śląskiego pytanie: „Czy Pani(a) zdaniem nauczycielom potrzebny jest kodeks etyczny? Proszę uzasadnić swoje stanowisko w tej sprawie”. W badaniach tych tylko 3 nauczycieli opowiedziało się za potrzebą wdrożenia w życie takiego kodeksu. Według badanych kodeks nie jest nauczycielom potrzebny, gdyż byłby jeszcze jedną nieskuteczną formą kontroli nauczycieli i nie doprowadziłby do żadnych pozytywnych zmian. Szerzej na ten temat zob. S. Pikus, *Etyka nauczycielska jako problem*, (w:) *Etyka zawodu nauczyciela. Nauczanie etyki*, red. K. Kaszyński, L. Żak-Łapińska, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze, Zielona Góra 1995, s. 12.

odrzuca ingerencję „czynników zewnętrznych”, ale nie znajduje w sobie przyzwolenia na działania strictly demokratyczne.

Skuteczność kodeksu etyki nauczyciela. W badaniu przedmiotem zainteresowania uczyniono także opinie nauczycieli na temat potencjalnej skuteczności kodeksu etyki nauczyciela w zakresie regulowania postaw i zachowań etycznych nauczycieli oraz od czego uzależniają tę skuteczność? Wyniki badań pokazały, że 62,9% nauczycieli jest przekonanych, iż *zasady, które będą zawarte w kodeksie etyki nauczyciela i tak nie będą przekładalne na realia życia/pracy nauczyciela.*

Nauczyciele uważają także, że wprowadzenie powszechnie obowiązującego kodeksu etyki zawodu nauczyciela:

- *przyczyni się do pogłębienia refleksji etycznej nauczycieli* (67,6% respondentów opowiadało się za tym stwierdzeniem, w tym ... w zdecydowanym stopniu ...),
- *może stanowić jeden z ważnych elementów wspierających, pomocniczych w konstruowaniu własnego (wewnętrznego) kodeksu etycznego nauczyciela* (70,4% respondentów zgodziło się z tym stwierdzeniem),
- *pozwoli na porządkujące podejście do całokształtu wymiaru moralnego profesji nauczycielskiej* (70,7% respondentów zgodziło się z tym stwierdzeniem),
- *może dostarczyć jasnych sformułowań mówiących o postępowaniu w sytuacjach trudnych, niejednoznacznych, wątpliwych* (74,4% ankietowanych zgodziło się z tym stwierdzeniem).

Jednocześnie aż 92,0% badanych ma świadomość, że *kodeks etyki nauczyciela nie zastąpi świadomości moralnej nauczyciela.* Co więcej, 92,4% tej grupy twierdzi też, iż *kodeks etyki nauczyciela nie zastąpi wrażliwości moralnej nauczyciela,* a 93,0% respondentów zgadza się ze stwierdzeniem, że *kodeks etyki nauczyciela nie zdejmie z nauczyciela odpowiedzialności za jego postawę i postępowanie.*

Uwagi końcowe i wnioski. Uzyskane wyniki badań pokazały, że postawa nauczycieli wobec pomysłu wprowadzenia w tym środowisku zawodowym kodeksu etyki jeszcze się nie w pełni się wykrystalizowała. Nauczyciele nie mają w sobie ani woli, ani potrzeby, ani determinacji wzięcia swoich spraw w swoje ręce. Tylko 6 na 10 ankietowanych opowiedziało się za potrzebą wprowadzenia kodeksu. Podobna liczba opowiedziała za uchwaleniem kodeksu przez wszystkich nauczycieli w powszechnym referendum, choć pewnie trudno wyobrazić sobie organizację takiego przedsięwzięcia. Jednocześnie podobna grupa powątpiewa, czy przyjęcie kodeksu cokolwiek zmieni, skoro „zasady, które będą w kodeksie etyki nauczyciela i tak nie będą przekładalne na jego realia życia/pracy”.

Czytając wypowiedzi nauczycieli na temat potrzeby wprowadzenia w życie kodeksu etyki zawodu nauczyciela¹⁶, trudno oprzeć się wrażeniu ich pogodzenia się z pewnym

¹⁶ Omówienie tych wypowiedzi znajduje się w książce J. Madalińska-Michalak, A. M. Kaniowski, *Etyka zawodu nauczyciela*, w druku.

status quo: państwo zatrudnia, wynagradza, ustala prawo, sprawuje orzecznictwo dyscyplinarne, w sumie więc nie ma potrzeby kwestionowania obowiązujących rozwiązań.

Warto zauważyć, że licząca około tysiąca osób grupa rzeczników patentowych (zawód powstał 13 grudnia 1918 roku) zorganizowana jest w samorząd zawodowy i korzysta z prerogatyw z tego wynikających, na przykład uchwała zasady etyki członka korporacji. Posiada też rzecznika dyscyplinarnego i sąd dyscyplinarny, którego orzeczenia honorowane są z mocy prawa przez członków, ale i organy państwa, w tym sądy¹⁷. Siedemset razy większa grupa nauczycieli, mimo spełniania warunków takich, jak wymagane wykształcenie wyższe, a zawód jest zawodem zaufania publicznego¹⁸, nie jest tak zorganizowana, jak chociażby przywołana grupa rzeczników patentowych. Można domniemywać wielu przyczyn takiego stanu rzeczy. W wielu państwach nauczyciele klasyfikowani są jak urzędnicy publiczni, w polskiej tradycji raczej trudno znaleźć wspominki o organizowaniu się nauczycielstwa w gildie, konfraternie lub cechy, choć przecież nauczyciele, belfrzy, bakałarze czy preceptorzy funkcjonowali od wieków w przestrzeni publicznej.

Środowisko nauczycieli jest na ogół bardzo konserwatywne, jeśli chodzi o trwanie przy znanych rozwiązaniach. Być może jest to wynikiem zmęczenia permanentnymi zmianami, zwanymi często reformami, cyklicznie nawiedzającymi szkołę. Stąd zapewne większość respondentów wolałaby trwać przy Karcie Nauczyciela (mimo wielu w niej zmian jest najstarszym aktem prawnym obowiązującym w edukacji) i niechętnie odnosi się do postulowanego kodeksu etycznego jako pomysłu na coś, co jest obce, niezrozumiałe i być może zaowocuje przykrymi obowiązkami, a nawet sankcjami. Jest to dość racjonalne podejście do zmiany, co dla jej rzeczników rodzi konieczność uwzględnienia tej okoliczności.

Mając świadomość ograniczeń, a jednocześnie chcąc wyzwolić w nauczycielach nie tylko indywidualną, ale i społeczną odpowiedzialność za jakość etyczną ich pracy, potrzeba jest uświadomienia im pożytków płynących ze zorganizowania się w samorząd zawodowy.

O oporze administracji państwowej już wspomniano, wydaje się, że także członkowie związków zawodowych nie będą zachwyceni inicjatywą, choć przecież obie formacje mogłyby funkcjonować komplementarnie z pożytkiem dla środowiska. Potrzebna jest jeszcze wola parlamentu, aby w drodze ustawy stworzyć nową jakość – samorząd zawodowy nauczycieli wyposażony w uprawnienie do przyjęcia kodeksu etycznego środowiska ze wszelkimi prawnymi tego konsekwencjami. W innych warunkach, nawet przyjęty przez wszystkich nauczycieli kodeks etyczny, będzie jedynie deklaracją nierodzącą – poza wymiarem moralnym – żadnych konsekwencji wobec osób

¹⁷ Patrz: Ustawa z dnia 11 kwietnia 2001 r. o rzecznikach patentowych (DzU z 2001 r. nr 49 poz. 509).

¹⁸ Na przykład w Mazowieckim Forum Samorządów Zawodów Zaufania Publicznego skupieni są adwokaci, aptekarze, architekci, biegli rewidenci, doradcy podatkowi, diagnosty laboratoryjni, inżynierowie budownictwa, komornicy, kuratorzy sądowi, lekarze i lekarze dentyści, lekarze weterynarii, notariusze, pielęgniarki i położne, psychologowie, radcy prawni, rzecznicy patentowi i urbaniści; <http://www.zawodyzaufaniapublicznego.pl/o-nas/>, dostęp: 24.09.2018.

sprzeniewierających się zawartym w nim zasadom. W sytuacjach ekstremalnych kara wymierzona przez sąd koleżeński ma istotnie inny wymiar od kary wymierzonej przez komisję dyscyplinarną wojewody, czyli urzędnika państwowego. Aby jednak tak się stało, nauczyciele muszą chcieć i wiedzieć, jakie są ich możliwości działania. Ważną rolę w drodze do rzeczywistego profesjonalizmu nauczycieli, do wzmocnienia zawodu nauczyciela¹⁹ odgrywać powinna zarówno edukacja prawna, jak i edukacja etyczna nauczycieli. Edukacja tego rodzaju powinna mieć miejsce zarówno w toku studiów wyższych, w trakcie zdobywania kwalifikacji zawodowych, jak i w procesie wejścia nauczycieli do zawodu i ich dalszego doskonalenia zawodowego.

Bibliografia

1. Babbie E. (2004), *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadowski, J. Haman, A. Jasiewicz-Betkiewicz, A. Kloskowska-Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga, PWN, Warszawa.
2. Banach Cz. (2000), *Etos i kultura pedagogiczna nauczyciela i szkoły*, (w:) *Etos edukacji w XXI wieku*, red. I. Wojnar, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Elipsa, Warszawa.
3. Chomczyk Z. (2003), *Kodeks etyki nauczycielskiej*, (w:) *Encyklopedia XXI wieku*, t. II, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
4. *Deklaracja etyki nauczyciela. Projekt* (2015), (w:) *Etyka dla nauczycieli*. Seria: *Czytanki dla nauczycieli*, red. D. Obidniak, T. Sobierajski, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa.
5. *Kodeks Etyki Nauczycielskiej*, Polskie Towarzystwo Nauczycieli, Warszawa 1995.
6. *Kodeks Etyczny Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Kadry Kierowniczej Oświaty* <http://oskko.edu.pl/strony/strona4.html>. [dostęp 10.10.2017].
7. Madalińska-Michalak J. (2018), *Wzmacnianie pozycji nauczyciela. Wspólnototwórcza rola wartości*”, referat plenarny wygłoszony w trakcie Ogólnopolskiej konferencji naukowej: „Pedagogika i dialog. Ku zaufaniu i wspólnotowości”, Poznań, 4–5 czerwca 2018 r. Organizator: Oddział Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu
8. Madalińska-Michalak J., Jeżowski A., Więśław S. (2017), *Etyka w systemie edukacji w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa.
9. Madalińska-Michalak J., Kaniowski A.M. (2018), *Etyka zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, w druku.
10. Pikus S. (1995), *Etyka nauczycielska jako problem*, (w:) *Etyka zawodu nauczyciela. Nauczanie etyki*, red. K. Kaszyński, L. Żak-Łapińska, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze, Zielona Góra.
11. Sarapata A. (1971), *Etyka zawodowa*, KiW, Warszawa.

Prof. dr hab. Joanna MADALIŃSKA-MICHALAK – Uniwersytet Warszawski

¹⁹ Zob. J. Madalińska-Michalak, *Wzmacnianie pozycji nauczyciela. Wspólnototwórcza rola wartości*, referat plenarny wygłoszony w trakcie Ogólnopolskiej konferencji naukowej: „Pedagogika i dialog. Ku zaufaniu i wspólnotowości”, która odbyła się w Poznaniu w dniach 4–5 czerwca 2018 r. Organizator: Oddział Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu.